

Bədii yaradıcılıqda sələf-xələf əlaqələri

Ulduz Qəhrəmanova ¹

XÜLASƏ

Məlum olduğu kimi, ədəbiyyatda hər bir gənc sənətkar yaradıcılıq yoluna qədəm qoyarkən, ilk növbədə, özündən əvvəlki sələflərin bədii irsindən bəhrələnir. Çünki bu təməl olmadan yeni yaradıcılıq sahəsində uğur qazanmaq çətinləşir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində də sələf-xələf əlaqələri daim mövcud olmuşdur: Xaqani, Nizami, Füzuli, Vəqif kimi klassik sənətkarların yaratdığı ədəbi ənənələr sonrakı dövrlərdə formalaşan gənc nəslin yaradıcılığında mühüm rol oynamışdır. Bu yaradıcılıq ənənələri çərçivəsində xələflər yetişən gənc nəslin nümayəndələri, sələflər isə klassik söz ustalarıdır. Yaradıcılıq yolunda novatorluq yaratmaq məqsədilə xələflər ustalarının yaradıcılıq prinsiplərindən bəhrələnərək orijinal yaradıcılıq cığırı açdılar. Bu yolda uğur qazananlar olduğu kimi, kölgədə qalanlar da olur. Uğur qazanan xələflər, adətən, ənənədən bəhrələnib özünə yeni çıxır açmağı bacaranlar, kölgədə qalanlar isə nəzirəçilik, təqlidçilik dairəsindən çıxma bilməyənlərdir. Sələf-xələf əlaqələri çoxəsrlik folklor və klassik ədəbiyyat ənənələrinin üzərində inkişaf etmişdir ki, bu da ənənəyə gedən yolun təməlini təşkil etmişdir. Ədəbi təcrübələr göstərir ki, bütün dövrlərin böyük sənətkarları özlərindən əvvəlki söz ustalarının əsərlərindən müəyyən dərəcədə bəhrələnmiş, lakin onları təkrarlamamış, sələflərinin toxunduğu mövzuları yeni sənət prizmasından işıqlandırmağa çalışmışlar. Bununla da ədəbi ənənələri yaradıcı şəkildə davam etdirmişlər.

AÇAR SÖZLƏR

sələf-xələf əlaqələri, ənənə, novatorluq, bədii ədəbiyyat

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 23.04.2025

Qəbul edilib: 03.08.2025

¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0009-0003-4418-9319> | ulduzkahraman1@gmail.com

Predecessor-Successor Relationships in Artistic Creativity

Ulduz Gahramanova ¹

ABSTRACT

As it is known, every young artist in literature benefits from his predecessors when he starts taking his first steps. This is because without it, nothing can be achieved in the field of new creativity. In the history of Azerbaijani literature, relations of succession have always existed: the traditions of Khagani, Nizami, Fuzuli, M. P. Vagif and similar classics. The representatives of the younger generation who grew up within these creative traditions, as well as their predecessors were masters of classical words. In order to create innovation in the way of creativity, the successors benefited from the creative principles of their masters and opened an original creative breakthrough. As there are those who succeed on this path, there are also those who remain in the shadows. Successful successors are usually those who benefit from tradition and break new ground, while those who remain in the shadows are those who cannot escape the constraints of Nazirism and imitation. Predecessor-successor relations developed on centuries-old traditions of folklore and classical literature, which were the foundation of the path to tradition. Literary experiences show that the great artists of all times benefited from the works of the masters of words before them to a certain extent, but did not repeat them, but tried to illuminate the topics addressed by their predecessors from a new artistic perspective. With this, they continued the literary traditions in a creative way.

KEYWORDS

predecessor-successor relationship, tradition, innovation, fiction

ARTICLE HISTORY

Received: 23.04.2025

Accepted: 03.08.2025

¹ Philology Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0009-0003-4418-9319> | ulduzkahraman1@gmail.com

Giriş

Məlum olduğu kimi, ədəbiyyatda hər bir gənc sənətkar ilk addımlarını atmağa başlayanda özündən əvvəlki sələflərdən bəhrələnir. Çünki bu, yeni yaradıcılıq sahəsində nailiyyət əldə etmənin vacib şərtidir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində sələf-xələflik əlaqələri daim olmuşdur. Onlardan Xaqani, Nizami, Füzuli, Vəqif və bu kimi klassiklərin ənənələrini nümunə çəkmə bilirik. Bu yaradıcılıq ənənələri çərçivəsində xələflər gənc nəslin nümayəndələri, sələflər isə klassik söz ustaları idilər. Yaradıcılıq yolunda novatorluq yaratmaq məqsədilə xələflər ustalarının prinsiplərindən bəhrələnməyə orijinal ifadə və üslub cığırını açmışdılar. Bu yolda uğur qazananlar olduğu kimi, kölgədə qalanlar da olur. Uğur qazanan xələflər, adətən, ənənədən bəhrələnilib özünə yeni cığır açmağı bacaranlar, kölgədə qalanlar isə nəzirçilik, təqlidçilik dairəsindən çıxıb bilməyənlərdir.

Ədəbi təcrübələr göstərir ki, bütün dövrlərin böyük sənətkarları özlərindən əvvəlki söz ustalarının əsərlərindən müəyyən dərəcədə bəhrələnmiş, lakin onları təkrarlamamış, sələflərinin müraciət etdiyi mövzuları yeni sənət prizmasından işıqlandırmaya çalışmış, bununla da ədəbi ənənələri yaradıcı şəkildə davam etdirmişlər. Lakin Nizami yaradıcılığı Firdovsinin, Füzuli yaradıcılığı Nizaminin, S. Ə. Şirvani yaradıcılığı Füzulinin, Sabirin yaradıcılığı isə S. Ə. Şirvani yaradıcılığının təkrarı deyildir. Adları çəkilən bu sənətkarlar orijinal yaradıcılıq üslubuna malik söz ustalarıdır. Əks təqdirdə, bu sənətkarların yaradıcılıq nümunələrini ayrı-ayrılıqda tədqiq etməyə ehtiyac qalmazdı.

Metodlar

Məqalədə qarşıya qoyulan məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi praktiki yolla təqdim olunan nümunələrin təhlilinə uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. Belə ki, bədii əsərlərdə ənənə və novatorluq problemi işıqlandırılarkən ədəbi irs məsələsinə, Füzuli-Sabir yaradıcılığına xas üslub xüsusiyyətlərinin ənənə üzərində necə novatorluq yaradıldığına aydınlıq gətirilmişdir. Ənənə və onun üzərində təqliddən uzaq novatorluq yarada bilən sənətkarların yaradıcılığı da təhlil edilmişdir. Bu məqsədlə müqayisəli metod, tarixi-müqayisəli yanaşma üsulu və milli metodologiyadan istifadə olunmuşdur. Bu metodlar vasitəsilə müəyyən edilmişdir ki, ədəbi təcrübələr vasitəsilə bütün dövrlərin böyük sənətkarları özlərindən əvvəlki söz ustalarının əsərlərindən müəyyən dərəcədə bəhrələnmiş, lakin onları təkrarlamamış, sələflərinin müraciət etdiyi mövzuları yeni sənət prizmasından işıqlandırmaya çalışmış, bununla da ədəbi ənənələri yaradıcı şəkildə davam etdirməyi bacarmışdılar.

Nəticələr

- Bədii yaradıcılıqda sələf-xələf əlaqələri ənənə və novatorluq prizmasında inkişaf etmişdir.
- Ənənə ədəbi irsin aparıcı cəhətlərini öz mahiyyətində saxlayan estetik kateqoriyadır.

- Azərbaycanlılar dünyanın ədəbi irsi cəhətdən ən zəngin xalqlarından biridir.
- Ənənə novatorluğun bünövrəsi, postamenti, istinad nöqtəsidir.
- Ənənəyə söykənməyən novatorluq sənətkarı milli zəmindən uzaqlaşdıraraq onu formalizmə apara bilər.
- Novatorluq ədəbi prosesin özündən doğur.

Müzakirə

- Bütün dövrlərin ədəbi təcrübəsi göstərir ki, xalqın çoxəsrlik ədəbi ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnən sənətkarların tətbiq etdiyi novatorluq sənətdə özünə vətəndaşlıq vəsiqəsi qazana bilməsi məsələsi sənətkarlardan gətirilən nümunələrlə təsdiq edilmişdir.
- Sələf-xələf əlaqələrinin çoxəsrlik folklor və klassik ədəbiyyat ənənələri üzərində köklənərək inkişaf etməsi və ənənəyə gedən yolun təməl daşını təşkil etməsi təhlil müstəvisinə gətirilmişdir.
- Novatorluq xatirinə novatorluq, heç bir ədəbi uğurun təminatçısına çevrilə bilməməsi probleminə aydınlıq gətirilmişdir.
- Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bizdən çox-çox əvvəlki dövrlərdə müdrik şəxsiyyətlər tərəfindən yaradılmış, zamanın sınaqlarından üzüağ çıxan bir ədəbiyyat kimi tariximizin qızıl səhifələrini təşkil edən yaradıcılıq nümunəsi olduğu təsdiq edilmişdir.
- Ənənə və novatorluq sələf-xələf əlaqələrinin qoşa qanadlarıdır; ədəbi zirvələrə qonmaq üçün bu qanadların hər ikisinin olmasının vacibliyi təsdiq edilmişdir.

Bədii yaradıcılıqda sələf-xələf əlaqələri ənənə və novatorluq prizmasında inkişaf etmişdir. Ənənə ədəbi irsin aparıcı cəhətlərini öz mahiyyətində saxlayan estetik kateqoriyadır. Bəs ədəbi irs nədir? Ədəbi irs xalqın əsrlər boyu həm yaratdığı, həm də yaratmaqda olduğu ən yaxşı ədəbi-bədii sərvətlərin məcmusudur. Ədəbi irs tarixi-tipoloji baxımdan üç hissəyə ayrılır:

1. Epos mədəniyyəti, şifahi xalq ədəbiyyatı və aşiq şeiri.
2. Yazılı klassik ədəbi-bədii irs.
3. Müasir dövrdə yaranmaqda olan ən mükəmməl ədəbi-bədii nümunələr.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, azərbaycanlılar dünyanın ədəbi irsi cəhətdən ən zəngin xalqlarından biridir. Ədəbi irs islamıyyətə qədər türk xalqlarının vahid yaradıcılıq məcrasında yarandığı üçün bu əsərlər müştərək ədəbi abidələr hesab edilir. Bu abidələrə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu, M. Kaşğarının “Divanü-Lüğət-it-Türk” əsəri, Y. Balasaqunlunun “Qutadqu-bilik” abidələri və s. da-xildir.

VII–XI əsrlərdə ədəbi irsimiz ümummüsəlman mədəniyyəti kontekstində inkişaf etməyə başlamışdır. XI əsrdən etibarən farsdilli Azərbaycan ədəbi irsi ciddi təkamül yolu keçmişdir. XIII əsrdən sonra isə ədəbi irsimiz ana dilimizdə – türk dilində yazılmağa başladı. Sovet dönməsində proletkultçular keçmiş ədəbi irsini feodalizm və burjua mirası elan etdilər.

Ənənə – novatorluğun bünövrəsi, postamenti, istinad nöqtəsidir. Ənənəyə söykənməyən novatorluq sənətkarı milli zəmindən uzaqlaşdıraraq onu formalizmə apara bilər. Novatorluq ədəbi prosesin özündən doğur. Lakin novatorluq xatirinə novatorluq, heç bir ədəbi uğurun təminatçısına çevrilə bilməz. Bütün dövrlərin ədəbi təcrübəsi göstərir ki, xalqın çoxəsrlik ədəbi ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnən sənətkarların tətbiq etdiyi novatorluq sənətdə özünə vətəndaşlıq pasportu qazana bilər. Ənənəyə biganəlik göstərən yeni sənət nümunələri yaratmaq istəyənlərin əsərləri isə zamanın sınağından çıxma bilməmiş, tez unudulmuşdur.

Sələf-xələf əlaqələri çoxəsrlik folklor və klassik ədəbiyyat ənənələrinin üzərində köklənərək inkişaf etmişdir ki, bu da ənənəyə gedən yolun təməlini təşkil edir. Ənənə ədəbi prosesin aramsızlığı deməkdir. Ədəbi prosesdə meydana çıxan əsər iki keyfiyyətinə görə fərqlənir:

1. Ənənəyə nə dərəcədə əsaslanması.
2. Ədəbiyyata hansı yeniliklər gətirməsi.

Qarşılıqlı ədəbi əlaqələr bədii yaradıcılıq nümunələrinin formalaşmasına təkan verir. Məzmun və forma kimi ənənə və novatorluq da ayrılmazdır, qarşılıqlı dialektik vəhdətdədir. Ənənə və novatorluq, onların qarşılıqlı əlaqəsi, dialektik vəhdəti həmişə estetikanın, ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olmuşdur.

Sənətkar üçün istedad olduqca vacibdir. İstedadsız yazıçı nə qədər gərgin işləsə belə, onun yazdığı əsərin təsir gücü zəif olar. Həmçinin böyük ədəbi uğurlar üçün yalnız istedad kifayət etmir. Bunun üçün sənətkarın elmi-bədii dünyagörüşünün olması da vacib amildir. Belə ki, ilahi tərəfindən verilən istedadın istifadə etmək üçün yazıçı özündən əvvəl yaşayıb-yaratmış söz ustalarının əsərlərini öyrənməli, saf-çürük etməli və qabaqcıl təcrübələrdən yaradıcı şəkildə bəhrələnməyi bacarmalıdır. Zaman keçdikcə bir ədəbi nəsilə digərinə ötürülən keyfiyyətlər bədii yaradıcılıqda ənənə səciyyəsi daşıyır.

Dünyanın bütün dahi söz sənətkarları folklor və özlərindən əvvəlki klassik sənətkarların yaradıcılıq nümunələrindən bəhrələnərək sələf-xələf əlaqələri qurmağı bacarmış, bununla da ənənə və novatorluğu bir-birindən ayrılmaz tərkibə çevirmişlər. Məlumdur ki, böyük sənətkarlar ənənəni heç zaman inkar etməmiş, həmçinin sələflərinə hörmətlə yanaşmış, xələf olaraq onları təkrarlamamağa çalışmışlar. Fərdi yaradıcılıq üslubu, mövzuya yeni baxış, daha münasib forma axtarışları xələflərin novatorluğunu şərtləndirən başlıca amillərdir.

Söz sənətkarının əsərlərin sınağından üzuağ çıxması üçün folklor, klassik irsdən, dünya sənətkarlarının əsərlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi zəruridir.

Ənənə və novatorluq sələf-xələf əlaqələrinin qoşa qanadlarıdır; ədəbi zirvələrə qonmaq üçün bu qanadların hər ikisinin olması vacibdir. Ənənə sələf çərçivəsində keçmişin, novatorluq isə xələf çərçivəsində gələcəyin təmsilçisidir. Gələcəyə inamla addımlamaq üçün keçmişin ibrət dərslərini öyrənmək, onlardan nəticə çıxarmaq zəruridir.

“Klassik ədəbiyyat bizdən çox-çox əvvəlki dövrlərdə müdrik şəxsiyyətlər tərəfindən yaradılmış, zamanın sınaqlarından çıxan ədəbiyyat tariximizin qızıl səhifələrini təşkil edən yaradıcılıq nümunələridir” (Şəmsizadə, 2012, s. 84). Bu əsərlər göydəndüşmə deyildir; onlar yaradıcılıq prosesi nəticəsində meydana gəlmiş, zamanın sınaqlarından keçərək saflaşmış və dövrümüzə qədər gəlib çıxmış sənət nümunələridir. Əsl sənətkarlar klassik ədəbiyyatın tükənməz xəzinə olduğunu bilir və həmin əsərlərdən yaradıcı şəkildə bəhrələnməyə çalışırlar. Məhz bu zaman klassik ədəbiyyatın müasir ədəbi prosesə təsirindən söhbət açmaq zərurəti meydana çıxır.

Ənənə bağlılığının göstəriciləri aşağıdakılardır:

1. Folklor nümunələrindən bəhrələnmək. Belə ki, folklor süjetlərindən, əfsanə və nağılların, rəvayətlərin mövzularından istifadə etmək qarşıya qoyulan əxlaqi problemləri zamanın tələbləri baxımından əks etdirməkdir. Bu tipli yaradıcılıq nümunələrində folklor süjetləri məqsəd deyil, əslində, bir vasitədir. Həmçinin folklor nümunələrindən istifadə etməklə sənətkarlar öz əsərlərindəki koloriti artırmağa nail olmuşlar.
2. Klassiklərin hər hansı bir fikrindən epigraflar götürmək.
3. Nəzirə və təzminlərdən istifadə etmək.

Qeyd edək ki, ənənəyə istinadla təqlidi bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. “Ənənədən kor-koranə istifadə etmək olmaz; bu gün üçün novator olan keyfiyyət, sabah üçün bir ənənədir. O keyfiyyət ənənə adlana bilər ki, sabah üçün bir ənənəyə çevrilsin” (Əlimirzəyev, 2008, s. 85). Ədəbi məktəb yaradan sənətkarın yaradıcılığında mütləq novatorluq keyfiyyəti olmalıdır ki, onun yaradıcılığı da müəyyən bir zamandan sonra ədəbi məktəbə çevrilsin. Ənənəyə münasibətdə novatorluğun meydana çıxması bədii yaradıcılığın müasirlik tələbindən doğur.

“Novator” latınca “yeniləşdirici” mənasını ifadə edir. Bədii ədəbiyyatda novatorluq dövrün yeni ehtiyac və tələblərinə cavab vermək üçün qabaqcıl yazıçıların sənətə gətirdikləri milli yenilik, milli özünüdərkdir” (Əliyev, 2000, s. 96). Novator sənətkar həyatda baş vermiş hadisələri öncədən görüb həmin həyat həqiqətlərini təbii surətdə, özünəməxsus şəkildə ifadə etmək üçün yeni bədii vasitə axtarır tapmağı bacaran şəxsdir. Əsl novatorluq bədii ədəbiyyatda ənənə ilə üzvi vəhdətdə qarşılıqlı təsir nəticəsində meydana gəlir. Novatorluq yeni ictimai şəraitin ədəbiyyat və incəsənət qarşısında qoyduğu vəzifələri düzgün başa düşməyi tələb edir. Ənənə sənətkarı bədii ədəbiyyat haqqında keçmiş silahlarla silahlandırır. Ənənə ilə novatorluğun əlaqəsi dialektik vəhdət təşkil edir. Novator olmadan ədəbiyyatın inkişafı mümkün deyil.

“Novatorluğun bədii kökü ənənədir. Həqiqi novatorluq ənənəyə qaynayıb qarışa bilən novatorluqdur. Novatorluğu ənənədən təcrid etmək mümkün deyil. Novatorluqsuz ənənə ancaq təqlidçilik ola bilər. Novatorluq ənənəyə həssaslıqla yanaşmağı tələb edir. Novatorluq xələfin sələfdən bəhrələnərək bədii yaradıcılığa gətirdiyi yenilikdir” (Qəhrəmanova, 2024, s. 19).

Çağdaş ədəbiyyat bədii kök etibarilə folklor və klassik ədəbiyyatın qabaqcıl ənənələri ilə bağlı olub, inkişaf etməkdədir. “Hər dövrün çağdaş ədəbiyyatı özündən əvvəlki qədim və orta əsrlərin bilavasitə varisi hesab edilir” (Mustafayev, 2021, s. 89). Belə ki, qəzəl, qəsidə ruhlu şeirlər XIX əsrdə artıq köhnə forma hesab edilirdi; çünki XIX əsrə xas olan yeni maarifçi ideyaları qəzəl və qəsidələr vasitəsilə ifadə etmək artıq çətin idi. Bu dəyişiklikləri dərk edərək M. F. Axundov Azərbaycan ədəbiyyatına yeni bir yaradıcılıq forması gətirdi; ədəbi növün III növü olan dramaturgiyanın təməlini qoydu. Bu həmin dövr üçün M.F.Axundovun ədəbiyyata gətirdiyi novatorluq idi. Bu gün böyük bir ədəbi məktəb yara-
dan ədibin novatorluğu artıq ənənəyə çevrilmişdir.

XIV yüzillikdə Qazi Bürhanəddin yaradıcılığında türk poetik janrlarından olan tuyuqdan istifadə olunub. Sonrılar Nəsimi və dahi özbək şairi Əlişir Nəvainin irsindən istifa-
də ənənəvi hal alıb. Bu o deməkdir ki, tuyuq janrı ilə müstəqil türk əruzı formalaşdı və türk dilində əruz vəznli şeirlər sabitləşdi. Bu da ərəblərə məxsus olan ərüzün novatorluq baxımından türk dilindəki inkişafı demək idi.

“M. Ə. Sabirin ənənəyə gətirdiyi novatorluq klassik irsə münasibətdə orijinal, təqliddən uzaq bir yol izləməsində özünü göstərir. O, müraciət etdiyi klassiklərin əsərlərindən götürdüyü formanı qoruyub saxlasa da, bu formaları dövrün tarixi-ictimai şəraitinə uyğun-
laşdırmağı bacarmışdır” (Bayramoğlu, 2012, s. 75).

Məlumdur ki, M. Ə. Sabir XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın cənubunda baş verən inqilabi hərəkata, Səttərxanın qəhrəmanlıqlarına, İran şahı Məhəmmədəli Mirzəyə və digər irticaçı dövlət xadimlərinə həsr edilmiş çox sayda əsərlər yazmışdır. “Füzuliyə bənzətmə” satirasında İran şahının bacarıqsızlığından, ölkə daxilində və xaricdəki bir çox siyasi və irti-
caçı qüvvənin əlində oyunağa çevrildiyi üçün hakimiyyətdən salınması və ölkədən didərgin düşməsindən bəhs edilir. Sabir onun bu vəziyyətini, keçirdiyi peşmançılıq hissələrini onun öz dili ilə belə ifadə etmişdir:

Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?
Abrunun nolduğun bilsəydim ar etməzmidim?

Gər şüurum olsa idi, dustü düşmən bilməyə,
Şapşalı, Fəzlullahı işdən kənar etməzmidim?

Anlasaydım Əsədin fikrin, Sipəhdarın işin,
Onları məqtuli-tiği-canşikar etməzmidim?

(Mirzə Ələkbər Sabir, 2004, s. 233)

Satirada İran şahının heysiyyətsizliyi, ağılsız və şüursuzluğu, abır, həya, ar, namus kimi ülvü duyğulardan məhrum olduğu aydın verilmişdir. O dövrün İran sarayında yüksək vəzifə

tutanların – Şapşal, Fəzlullah, Əsəd, Sipəhdarın və b. dövlətə, tutduqları vəzifələrə və xalqa xəyanəti ucbatından ölkənin belə bir vəziyyətə düşdüyünün təsvirindən də aydın olur ki, söhbət İrandan və İran şahından gedir. O, (İran şahı) açıqca etiraf edir ki, şüursuz və düşüncəsizdir, dövlət işlərindən, idarəçilikdən başı çıxmır. Ona görə də ətrafına yığıb etibar etdiyi şəxslərin gizli və məkrli niyyətlərini, xəyanətlərini başa düşməmişdir. Bütün bunların ucbatından düşdüyü və ölkəni saldıqı vəziyyətə görə ölməyi belə bacarmır.

Məhəmmədəli şah bu vəziyyətində də ölkəni və xalqı deyil, özünü, şəxsi mənfəətini düşünür. Vəziyyətin bu yerə çatdığını bilsəydi, əvvəldən ölkəni talan edib qaçacağını bilir. O özü kimi taxtdan salınıb, ancaq ölkədə dustaq kimi saxlanılan türk Sultani II Əbdülhəmidin vəziyyətinə qibtə edir. Çünki Əbdülhəmidə, heç olmasa, ölkənin bir guşəsində qalıb yaşamağa icazə verilmişdir. İran şahı isə bundan da məhrum edilmişdir. Bu vəziyyət satirada açıq şəkildə oxuculara təqdim edilir.

Xaki-İrənin mənə bir guşəsin versəydilər,
Kəndimi Əbdülhəmid tək bəxtiyar etməzmidim?

Bilsə idim el məni axır belə müflis qovar,
Var-yoxu dərcib edib əvvəl fərar etməzmidim?

Müki-İrənin düşünsəydim əlimdən getməyin,
Var ikən fürsət o mülkü tarü-mar etməzmidim?
(Mirzə Ələkbər Sabir, 2004, s. 233)

Bu sətirlərdən İran şahının ölkədən qovulduğu məlum olur. Eyni zamanda onun yırtıcı xislətli bir adam olduğu, başına gələnləri əvvəldən bilsəydi, ölkəni daha betər soyub talayacağı bildirilir. O, xalqı, ölkəni düçar etdiyi bələdan qurtarmaq əvəzinə, onu vaxtında “tarü-mar etmədiyinə” təəssüflənir. Beləliklə, Sabir İran şahının bütün daxili eybəcərliklərini onun öz dili ilə açıb göstərir. Ancaq bununla kifayətlənmir. O, Məhəmmədəli şahın kinli və xam xəyallarla yaşadığını, abırsızcasına “Məncili” – Mancuriyanı xəyalından keçirdiyini, orada dövrən sürmək istədiyini bildirir, vaxtilə onunla danışığa gedən nümayəndə heyətinin tərkibində olan Tağızadə adlı deputatdan onunla əllə görüşmədiyi üçün ondan qisas almadığına görə heyifsilənir:

Ah, ol dəm ki, Təqizadə mənə əl vermədi,
Mümkün olsaydı başın təndən kənar etməzmidim?
Qoy desinlər, Mədəli düşdü Ades sövdasına,
Məncili versəydilər orda qərar etməzmidim?..
(Mirzə Ələkbər Sabir, 2004, s. 233)

Məhəmmədəli şahın Odessada özünə müvəqqəti sığınacaq tapması və onun Mancuriyadan getmək istəməsindən aydın olur ki, əvvəllər əlbir olub ölkəni talan etdiyi hakim dairələr indi ona sığınacaq belə vermək istəmirlər. Ona görə İran şahı ölkədən-ölkəyə, şəhərdən-şəhərə getməyə, sərgərdan həyat sürməyə məcburdur.

“Apardıgımız təhlildən də görünür ki, M. Ə. Sabir ustad Füzulinin qəzəlinin forma və rədifini götürsə də, onun ardınca getməmiş, tamamilə başqa yol seçmişdir. O, lirik qəhrəmanın təbiətini, məqsəd və məramını dəyişmişdir” (Mirzə Ələkbər Sabir, 1962).

Nəticədə, lirik qəhrəman, saf duyğularla sevən qəhrəman hissiz, duyğusuz bir qanıçənə, vətən, millət və dövlət xadiminə çevrilmişdir. Bu “dövlət başçısı”nın əsl məqsəd və məramı isə ölkəni və xalqı çapıb talamaqdan ibarətdir.

Beləliklə, M. Ə. Sabir satirasında M. Füzuli qəzəlindən tamamilə fərqli bir qəhrəman, fərqli mövzu, orijinal ideya istiqaməti görürük. Ə. Cəfər şeirin bu cəhətlərini nəzərə alaraq onu nəzirə hesab edənlərlə razılaşmır. Alim haqlı olaraq yazır: “Füzulinin bu qəzəlində (“Əql yar olsaydı...” – U. Q.) eşqdən, yardan, Şirindən, Bisitundan, ağyardan, bülbüldən, gülüstandan, daği-hicrandan, belələrdən danışılır (Qəhrəmanova, 2024, s. 120).

Sabirin bu satirasında (“Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?” – U. Q.) isə Məhəmmədəli şahın taxtdan salınmasından sonrakı ah-vaylarından, Şapşaldan, Fəzlullahdan, Əsəddən, Sipəhdardan, tiği-canşikardan, xaki-İrandan, Sultan Əbdülhəmidən, Məhəmmədəlini təhqir etmiş Təqizadədən, tacını itirmiş şahın Ədes sevdasından bəhs edilir. Aydındır ki, mövzu və məalca bir-birinə heç münasibəti olmayan bu iki əsərdən birinin digərinə nəzirə ola bilməsi mümkün deyildir. Sabir bunu “Bənzətmə” adlandırmış, çünki, həqiqətən, formaca, yəni vəzn, qafiyyə, rədif, şəkil, bəzi dil xüsusiyyətləri və s. cəhətdən bu şeirlər bir-birinə bənzəyir. Lakin nəzirə olmaq üçün forma birliyindən başqa məzmun, ideya birliyinin, yaxud, heç olmasa, qohumluğunun olması şərtidir. Sabirin bu şeiri də, Füzulinin o biri qəzəllərində olduğu kimi, təhzil tipli bənzətmədir” (Cəfər, 2012, s. 163).

Nəticə

Klassik ədəbi irsdən istifadə onu təqlid etmək, yamsılamaq demək deyildir. Bu gün də Füzuli dahi şair olaraq yaddaşlarda yaşayır. Onu təqlid edənlər isə ədəbiyyat tarixində görkəmli yer tuta bilməmişlər. Odur ki klassik ədəbi irsdən istifadə etməklə klassikləri təqlid etməmək, yenilik yaratmaq, orijinal xüsusiyyətlərlə onu zənginləşdirmək lazımdır. Klassiklərdən istifadə etməkdə məqsəd onların sənətkarlığını öyrənmək və onların səviyyəsinə yüksəlməkdir.

Türk-müsəlman dünyasında satirik şeiri yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirən M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik ənənələri əsasında novatorluq gətirməyi bacaran sənət-kara çevrildi. O, satirik şeiri dünya ədəbiyyatında bənzəri olmayan xüsusi mərhələyə qaldırdı. Sabirin novatorluğu onun dilindən danışmaqla, tipin bədii portretini ustalıqla

yaratmağı bacarmasıdır. Şairin əsərləri Azərbaycandan kənarda bir çox şairlərin ədəbi üslubunun formalaşmasında bir mənbə rolunu oynadı. M. Ə. Sabir xələf olaraq sələfinin qoyduğu körpünü uğurla keçməyi bacarmışdır. Çünki zamanın nəbzini tuta bilmək yalnız novator sənətkarlara məxsusdur.

O, klassik sənətkarların poetik irsinə yaradıcılıqla yanaşdığı və mübarizə meydanında sələflərinin səsinə məharətlə öz səsinə qatmağı bacardığı üçün bu gün özü də bir sələfə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Bayramoğlu, M. A. (tərtib edən, ön sözün müəllifi və redaktor). (2012). *M. Ə. Sabir haqqında tədqiqlər* (elmi məqalələr toplusu). “CBS”.
2. Cəfər, Ə. (2012). *Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr. M. Ə. Sabir haqqında tədqiqlər*. “CBS”.
3. Cəlil, M., Xəlilov, P. (2005). *Ədəbiyyatşünaslığın əsasları*.
4. Əlimirzəyev, X. (2008). *Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları*.
5. Əliyev, M. (2000). *Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları*.
6. Qəhrəmanova, U. (2024). *Klassik sənətkarlarımız və Sabir yaradıcılığı*. “Elm və təhsil”.
7. Mirzə Ələkbər Sabir. (1962). *Məqalələr məcmuəsi*. “Az. SSR EA”.
8. Mirzə Ələkbər Sabir. (2004). *Hophopnamə*. İki cildə, I cild. “Şərq-Qərb”.
9. Mustafayev, M. (2021). *Ədəbiyyat nəzəriyyəsi*.
10. Şəmsizadə, N. (2012). *Ədəbiyyat nəzəriyyəsi*.